

ایینه پژوهش

سال سی و پنجم، شماره چهارم
مهر و آبان ۱۴۰۳ ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۰۸

۲۰۸

دوماهنامه
ایینه پژوهش

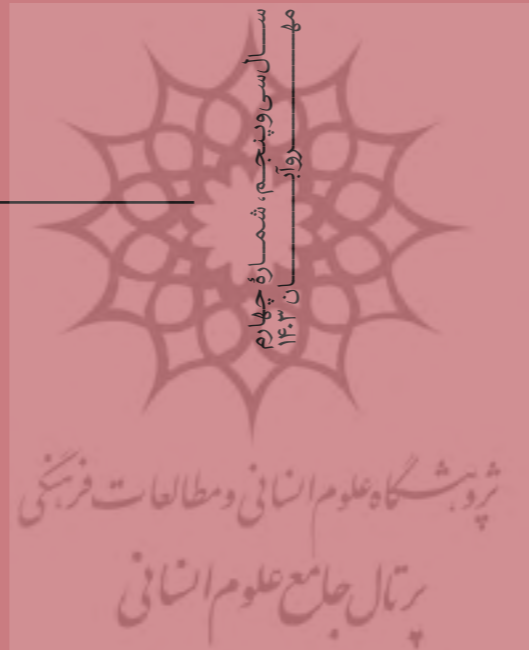
Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.35, No.4 Oct - Nov 2024

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

208

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

«مُقْبِلِ آنِشْتِ که ...» (بازخوانی و تَصْحِیحِ بَیْتِی از مُفْرَدَاتِ سَعْدِی)|
گیبون، محمد (ص) و اسلام | چاپ‌نوشت (۱۵) | پاره‌ای از یک تفسیر
ناشناخته معتزلی، احتمالاً از سده چهارم یا پنجم هجری | میهمانان تازی
گوی فرهنگستان ایران | اشعار تازه‌یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به
نشریات آن عصر (۱) | فارسیات | رباعیات منسوب به افراد خاندان جوینی
در منابع کهن | ناهیدن (اقتراحی درباره یک واژه دشوار و ناآشنا در
شاهنامه) | یادداشت‌های حاشیه متون فارسی و عربی (۲) | خراسانیات
(۱) | نوشتگان (۹) | یادداشت‌های لغوی و ادبی (۱) | طومار (۷) | درنگی بر
جدیدترین ترجمه انگلیسی کتاب شریف نهج البلاغه | حدود مفروض،
حدود ممکن، حدود مقبول | آینه‌های شکسته (۵) | بررسی فهرست
کتاب‌های فارسی چاپ سربی کتابخانه کنگره آمریکا | میرلوحی سبزواری
و جعل دو کتاب انیس المؤمنین و کفایة البرایا | شرح و تصحیح کلیله و
دمنه در بوتۀ نقد | **نکته، حاشیه، یادداشت**

پیوست آینه پژوهش | کلام شاهانه / ملوک‌الکلام، کتابی چنددانشی از عصر میانی قاجار

جویناچه‌نیش | رسول جعفریان |
مجید حبیبی | مرتضی کریمی‌نیا |
سید محمدحسین میرفتوحی |
رفیقه قزاق‌نسا | احمد مهدوی
دامغانی | علی رحیمه |
فرد | علی رحیمه |
آینا | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
امید حسینی | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
آریا طیبی | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
زانی | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
خاندان | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
عبدالله | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
زاده | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
انصاری | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
کافعی | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

«مُقْبِلِ اَنِسْتِ كِه...»

(بازخوانی و تَصْحیحِ بیتی از مُفْرَدَاتِ سَعْدِی)

جویا جهانبخش

| ۷ - ۲۴ |

۷

آینه پژوهش | ۲۰۸
سال ۳۵ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

چکیده: نوشتار حاضر به بررسی واژگانی و معنایی یک بیت از مفردات در کلیات سعدی می پردازد. بیت بررسی شده در این مقاله این است:

بخت در اولِ فطرتِ چو نباشد مسعود
مُقْبِلِ اَنِسْتِ كِه در حالِ بَمیرَدِ مَوْلُود

کلیدواژه‌ها: سعدی، مفردات، کلیات سعدی، بررسی.

"*Muqbil Anist Ke...*"

(A Re-reading and Correction of a Verse from Mufradat by Saadi)

Joya Jahambakhsh

Abstract: This article examines the lexical and semantic aspects of a verse from Mufradat in Kulliyat Saadi. The verse under analysis is as follows:

Bakht dar auval-e fitrat cho nabashad mas'ud Muqbil annist ke dar hal bimirad maulud

Keywords: Saadi, Mufradat, Kulliyat Saadi, analysis.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

می خواستم چند سَطْرِي مُقَدِّمِه چینی کُنَم و مَثَلًا بَگَویَم: هِزار اَفَسوس کِه هِنوز اِئْتِدائِي تَرین حَقوقی را کِه شَیخ اَجَل سَعْدِي بَر ذِمَّه ما دَارَد نَگَزازده اِیم و حَتّی یک نُسَخَه بِالتَّسْبِه صَحیح مَقْرُوء نَزْدیک بَه اُصول خَطّی قَدیم اَز کُلّیّات اَرخ دَارِ او چاپ نَکَرده اِیم و بَه دَسْتِ دوستارانِ اَدبِ فَارسی نَداده اِیم و خُلاصه هِنوز اَندر حَم یک کُوجه مانده اِیم و چه و چه ها... (الخ)، ناگهان این مَثَل مَعروفَم بَه یاد اَمَد کِه: «بِه شُتر گُفتَنَد: چِرا گَزَدَنَت کَج اِست؟ گُفت: کُجایم رَاسْت اِست؟!... دِیدَم اِنصاف را کِه اَن چِیزها هَم دِیگر گُفتَن نَدازد!... بَگذار چاپ نَکَرَدَن نُسَخَه بِالتَّسْبِه صَحیح مَقْرُوء کُلّیّاتِ شَیخ شِیراز هَم مَزید گَزَدَد بَر یک عَالَم "وَلِش کُنْ بابا" ی دِیگر مَمالِکِ مَحروسه و بَر اَن سِلْسِلَه طَویلَه "باری بَه هَر جَهْتی" ها و شَلَخْتگی ها و عَدَم جِدّیّت هائی کِه - بَه تَعْبیرِ عَزیزی رِیْزین و نُکته دان و اَلبَتّه سَخْت گیر و خُرده سَنج - دَر طَی قُرون و اَعصار "دَر جِیَلَتِ ما مُوَكَّد شُدِه اِست"، و اَکْثون دِیگر جُزئی اِست اَز روْحیّات و خُلَقیّاتِ موروث و مُکْتَسَبِ کَثیری اَز ما هَم وَطْنانِ شَیخ اَجَل!!! ... پَس بَه قولِ خودِ سَعْدی: «گویم این نیز نهم بر سر عم های دگر»، و بی مُقَدِّمِه می رَوم بَر سَرِ اَصْلِ مَطْلَب - وَ مِنَ اللّهِ التَّوْفِیْق -:

کُلّیّاتِ سَعْدی نَزْدِ عُمومِ دوستارانِ اَدبِ و فَرْهَنگِ حاجت بَه مَعْرِفِی نَدازد لیک بَعْضی اَز دَانِشجویانِ اَدبیّاتِ هَم هَسْتَنَد کِه زَحَمَتِ تَصْفُحِ اَن را تا بَه اَخر نَکَشیده اَنَد و اَز هَمین رویِ نَمی دَانَنَد کِه اِین کِتابِ سَتَبَر، عِلاوه بَر کُلیسْتان و بوستان و عَزایاتِ سَعْدی و بَرخی چِیزهایِ دِیگر کِه بَه تَفْصیلِ نام بُزْدَنشان بَه دَر اَز اِی کَشَد، یک بَخْشِ بَشیر کُوجکِ مُفَرَداتِ هَم دَارَد کِه "مُفَرَدات" / (بَه قولِ اِمروزِی ها: "تَکْ بیْتِ ها" ی سَعْدی را دَر اَن گَزَد اَوْرَدِه اَنَد. بَعْضِ اِین تَکْ بیْتِ ها دَر ضَمْنِ بَخْشِ هایِ دِیگرِ کُلّیّاتِ هَم اَمَدِه اِست و دَر اِین جا تَکْرار شُدِه؛ و لی بَعْضِ اَن ها فَقَط هَمین جا اَمَدِه و بَر اِستی "تَکْ بیْتِ" اِست یا دَسْتِ کَم اَز اَن دَسْتَه دِیگر تَکْ بیْتِ تَر اِست!!!

۱. فَرْهَنگِ نِظام (فَارسی بَه فَارسی؛ با ریشه شناسی و تَلْفِظِ واژه ها بَه خَطِّ اَوِستایی)، سَید مَحْمَد عَلِی دَاعِی اِلِسلام، ج: ۲، نَهران: دَانِش، ۱۳۶۲ ه.ش.، ۵۰۱/۳.
۲. کُلّیّاتِ سَعْدی، بَه اِهِتِمَامِ: مَحْمَد عَلِی فُروغی [با هَمکارِی: سَید حَبیبِ یَعْمائی]، [با چَاپِ زَیرِ نَظَر: بَهاء الدّین خَرَمَشاهی]، ج: ۱۵، نَهران: مَوْسَسَسه اِنْتِشاراتِ اَمیرِکَبیر، ۱۳۸۹ ه.ش.، ص ۵۲۱، غ ۳۰۱.

باری، در این بخش مُفْرَدَاتِ كُتِبَاتِ شَيْخِ أَجَل، یا به تعبیرِ مُصَرِّحِ دَرِ بَعْضِ نُسَخِ قَدِيمِ آن: "كِتَابِ الْمُفْرَدَاتِ" ^۱، یا "كِتَابِ مُفْرَدَاتِ" ^۲، یا "كِتَابِ فَرْدِيَّاتِ" ^۳، بی‌تی هست که در تَصْحِيحِ مَشْهُورِ و مُتَدَاوِلِ اَنُوشَه ياد مُحَمَّد عَلِي فُرُوعِي ("ذَكَاءُ الْمُلْكِ" ثانی / ۱۲۵۴ - ۱۳۲۱ ه.ش.) و أَقْمَارِ آن ^۴ و حَتَّى دَرِ بَعْضِ چاپ‌هایِ بَظَاهِرِ مُسْتَقْبَلِ از تَصْحِيحِ فُرُوعِي بدين صَبْطِ آمَدَه اَسْت:

بَخْتِ دَرِ اَوَّلِ فِطْرَتِ چو نَباشَدِ مَسْعُودِ مُقْبَلِ آن نِيسْتِ كِه دَرِ حَالِ بَمِيرِدِ مَوْلُودِ

۱. چُنين سَزُويسِي را ديده‌ام دَر:

○ كُتِبَاتِ سَعْدِي شيرازي، عَكْسِ دَشْتِنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ بَه كِتَابْخَانَه سَلْطَنَتِي كَابُل، تَارِيخِ كِتَابَتِ مَسْطُورِ دَرِ پايانِ گِلِسْتان: ۷۲۶ ه.ق.، رويۀ ۷۰۹ - بِنَا بَرِ تَرْقِيمِ دَشْتِي نُسخه.

۲. چُنين سَزُويسِي را ديده‌ام دَر:

○ كُتِبَاتِ سَعْدِي شيرازي (ظ: - دُنْبَالَه دَشْتِنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ بَه بُنيادِ بَودِمِر (Bodemer)، عَكْسِ دَشْتِنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ بَه كِتَابْخَانَه مَجْلِسِ شُورايِ اِسْلامِي بَه شُماره ۲۵۶۹، بَه حَظِّ: عَبْدِ الصَّمَدِ بِنِ مُحَمَّدِ بِنِ مُحَمَّدِ بِنِ خَلِيفَه بِنِ عَبْدِ السَّلَمِ الْبَيْضَاوِي، تَارِيخِ كِتَابَتِ رِسالَه نَظَرِيَّه (عَقْل و عَشْق): رَمَضانِ ۷۲۱ ه.ق.، رويۀ ۴۴۲ - بِنَا بَرِ تَرْقِيمِ دَشْتِي نُسخه.

○ كُتِبَاتِ سَعْدِي شيرازي، عَكْسِ دَشْتِنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ بَه كِتَابْخَانَه اَسْتانِ قُدْسِ رِضَوِي بَه شُماره ۱۰۴۱۲، مُورَخِ ۷۶۶ ه.ق.، روي بَرِگِ ۳۵۵.

○ كُتِبَاتِ سَعْدِي شيرازي، عَكْسِ دَشْتِنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ بَه كِتَابْخَانَه عَاطِفِ اَفَنْدِي بَه شُماره ۲۲۴۰، بَه حَظِّ نَسْتَعْلِيقي پيرحَسَنِ بِنِ پيرحَسَنِ كَاتِبِ شيرازي، مُورَخِ ۹۳۷ ه.ق.، پُشتِ بَرِگِ ۴۷۵ - بِنَا بَرِ تَرْقِيمِ دَشْتِي بَرِگِ هَايِ نُسخه بَه اَزْقامِ فَرَنْگِي.

۳. چُنين سَزُويسِي را ديده‌ام دَر:

● كُتِبَاتِ سَعْدِي شيرازي، عَكْسِ دَشْتِنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ بَه كِتَابْخَانَه مُرادمُلا بَه شُماره ۱۵۶۲، مُورَخِ ۹۱۲ ه.ق.، پُشتِ بَرِگِ ۴۲۹.

۴. چاپ‌هایِ مُتَعَدَدِي از كُتِبَاتِ سَعْدِي هَسْتِ كِه با ويرايشِ تَصْحِيحِ فُرُوعِي يا دَشْتِ كاري جَزْئِي دَرِ آن پَدِيدِ آمَدَه و هَمَه را بايَدِ اَقْمَارِ تَصْحِيحِ فُرُوعِي قَلَمِ داد.

۵. كُتِبَاتِ سَعْدِي، بَه اِهْتِمَامِ: مُحَمَّد عَلِي فُرُوعِي [با هَمْكارِي: سَيِّدِ حَبِيبِ يَعْمانِي]، [بازچاپِ زيرِ نَظَرِ: بَهاؤِ الدِّينِ حُرْمَشاهِي]، ج: ۱۵، تَهْران: مَوْسَسَّه اِنْتِشاراتِ اَميرِكَبير، ۱۳۸۹ ه.ش.، ص ۸۵۸.

چون مُخاطَبانِ سَخْنِ، عُمومِ اَهْلِ اَدَبِ و خاصَه دانشجويانِي و دانش آموزانِي چون خودِ راقِمِ اين سَطْرَهائِند، لاِبَدِ اين اِشْتِظَرادِ را بَرِ مَن نَخَواهَنْدِ گِرِفتِ و بي جا و نازوا نَخَواهَنْدِ شَمَزِدِ كِه:

واژه «مُقْبَل» بَه مَعْنايِ "نِيكُ بَخْتِ، خَوشبَخْتِ"، دَرِ اَصلِ "مُقْبَلِ عَلَيَه" بَودَه اَسْتِ و بَه فَتْحِ باءِ بَودَه؛ لِيكِ فَازِسي زَبانانِ اَعْلَبِ آن را بَه كَسْرِ باءِ بَه كارِ مِي بَزْدَه اَنْدِ و مِي بَرَنْدِ؛ و بَه قَولِي، بَه هَمين كَسْرِ باءِ نيزِ دَرِ فَازِسي صَحِيحِ تَر اَسْتِ و فَصِيحِ تَر.

تَفْصِيلِ را، نِگَر: عَاطِفِ مَشْهُورِ، عَبدُ الرَّسُولِ حَيّامِ پور، گِرِداوَرَنْدَه: مُحَمَّدِ عَبدُلي، با مُقَدَّمَه: دَكْتَرِ حَسَنِ اَنُورِي، ج: ۲، مَهاباد: اِنْتِشاراتِ ميراثِ مانا، ۱۳۹۸ ه.ش.، ص ۱۰۲؛ و: فَرَهَنْگِ فَازِسي، دَكْتَرِ مُحَمَّدِ مَعين، ج: ۹، تَهْران: مَوْسَسَّه اِنْتِشاراتِ اَميرِكَبير، ۱۳۷۵ ه.ش.، ص ۴۲۸۶ / ۴؛ و: غِيَاثُ اللُّغَاتِ، غِيَاثِ الدِّينِ رامپُوري، چاپِ سَنگِي، كَانپُور:

گذشته از آن که أَصْلِ مُخْتَوَايِ سُخْنِ شَيْخِ دَرِ اَيْنِ جَا، بِرِخْلَافِ نَوْعِ سُخْنَانِ او، بَوِي تَشَاؤُمِ مِي دَهْد (و صَدَّ اَلْبَتَّةَ كِه اَدَمِي هَمَوَارِه بَرِ يَكِ حَالِ نِيَسْت؛ و سَعْدِي زِنْدِه دِلِ شَاد و سَرخوش هَم لَابِدْ گَاه - مِثْلِ مَا - تَنگِ دِلِ و مَلُولِ و بِي دِمَاغِ مِي شُدِه اَسْت^۱)، عِبَارَتِ بِيْتِ، - بِه اِصْطِلَاحِ شَايِعِ دَرِ مُحَاوَرَهٗ مَثْنِ خَوَانان: - "صاف" نِيَسْت؛ يَعْنِي: وَاِضْحِ و رُوشَنِ و سَررَاشْتِ نِيَسْت.

اَسْتادِ بَهَاءِ الدِّينِ خُرَّمشَاهِي، اَز طابِعَانِ اَثَارِ سَعْدِي، بَدِينِ نارُوشَنِي تَوَجُّهِي كَرْدِه و دَرِ كَلِيَّاتِ سَعْدِي ويرانسْتَهٗ خويش، اَز بَرَايِ واژَهٗ «نِيَسْت» دَرِ اَيْنِ بِيْتِ كِه مُوَافِقِ هَمَانِ صَبِيْطِ فُرُوعِي نَقْلِ فَرْمُودِه اَنْد، حَاشِيَه اِي نُوِشْتِه اَنْد اَز اَيْنِ قَرَار:

«قياسًا و از نظر معنی "است" درست تر می نماید.»^۲

مِي نُويسَم:

دَسْتَنُوشْتِ اَرْجِ دَارِي اَز كَلِيَّاتِ سَعْدِي شيرازِي هَسْت كِه بِه كِتَابخانَهٗ مَجْلِسِ شورايِ اِسْلَامِي (بِه شُمارَهٗ ۲۵۶۹) تَعَلُّقِ دَارْدِ و ظاهِرًا دُنْبَالَهٗ هَمَانِ دَسْتَنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ بِه بُنيادِ بودمر Bodemer اَسْت كِه اَساسِ تَصْحِيحِ كَلِمَتانِ و بوشْتانِ ويرانسْتَهٗ زِنْدِه يادِ اَسْتادِ دَكْتَرِ يوسُفِي بُوْدِه. اَيْنِ دَسْتَنُوشْتِ كِتَابخانَهٗ مَجْلِسِ كِه بِه حَظِّ عَبْدِ الصَّمَدِ بِنِ مُحَمَّدِ بِنِ مُحَمَّدِ بِنِ خَلِيفَةِ بِنِ عَبْدِ السَّلَمِ البَيْضَاوِي كِتَابَتِ كَرْدِيْدِه و تَارِيخِ كِتَابَتِ رِسالَهٗ نَظَنَزِيَهٗ (عَقْلِ و عِشْقِ) دَرِ اَن، رَمَضانِ ۷۲۱ ه. ق. مَذْكُورِ اَفْتادِه، و بَرِ سَرِ هَمِ اَز قَدِيمِ تَرِينِ نُسْخِ كَلِيَّاتِ شَيْخِ شيرازِ بِشمارِ اَسْت، سَابِقًا اَز اَن اَدِيبِ و شاعِرِ و سِياسَتِ پيشَهٗ خُرَاساني، زِنْدِه يادِ مُحَمَّدِ دَانِشِ بَرْزُگِ نِيَا، بُوْدِه اَسْت و اَنُوشَهٗ يادِ فُرُوعِي هَمِ اَز اَن دَرِ تَصْحِيحِ كَلِيَّاتِ سَعْدِي بَهْرَهٗ فَرَاوانِ بُرْدِه و بَشِيارِ هَمِ بِه اَن اِعْتِقادِ دَاشْتِه اَسْت؛ چُنانِ كِه دَر بارَهٗ اَن

مَطْبَعِ مِثْسِي تَوَلِ كِشور، ۱۹۰۴ م.، ص ۴۳۸؛ و: تَكْمِلَهٗ المَعْلَمِجِ العَرَبِيَّة، رِيْهَارْتِ دُوزِي، تَوَجْمَهٗ: د. مُحَمَّدِ سَلِيمِ النَعِيمِي، مُراجَعَهٗ: جَمالِ اَلْحِيْطِاطِ، ج ۸، ط: ۱، بَعْداد: دارِ الشُّؤُونِ النَّقائِيَّةِ العَامَّة، ۱۹۹۷ م.، ص ۱۷۹.

۱. بِه قَوْلِ يَكِي اَز شوخانِ هَمِ رُوژگارِ ما، "حَافِظِ يَكِ رُوزِ كَيْفِشِ كُوكِ بُوْد، مِي كُفْت:

خوشا شيراز و وَضِعِ بِي مِثَالِشِ
خُداوَنْد! نِگَهٗ دارِ اَز زَوَالِشِ
يَكِ رُوزِ هَمِ حَالِشِ كَرْفْتِه بُوْد، مِي كُفْت:

آبِ و هَوَايِ فَازِسِ عَجَبِ سِغْلَهٗ پَرُوزِشْت! كُوهَمَرِهِي كِه خِيْمَهٗ اَزِينِ خَاكِ بَرَكْتَمِ؟! .

۲. كَلِيَّاتِ سَعْدِي، بَرِ اَساسِ تَصْحِيحِ و طَبْعِ شادزَوانِ مُحَمَّدِ عَلِي فُرُوعِي و مُقابَلَهٗ با دو نُسْخَهٗ مُعْتَبَرِ دِيگَر، تَصْحِيحِ [و] مُقَدَّمَهٗ [و] تَعْلِيقاتِ و فَهَارِسِ بِه كُوشِشِ: بَهَاءِ الدِّينِ خُرَّمشَاهِي، ج: ۹، نَهْران: اِنْتِشَارَاتِ دُوشْتان، ۱۴۰۲ ه. ش.، ص ۷۹۰، هَامِش.

بصراحتی هرچه تمام‌تر نوشته است که «در اعتبار و صحت و قدمت کتابت بی مانند [است] و شاید در دنیا بی نظیر باشد»^۱. این دست‌نویشت، در واقع، در آماده‌سازی بخشی از کتیبات سعدی از برای چاپ، اساس تصحیح فروغی بوده و خود فروغی نوشته است: «این نسخه بسیار معتبر و صحیح است و به قدری مورد توجه و اعتماد ما بوده که در واقع آن را اصل و متن قرار داده‌ایم و اگر هم در مواردی از آن عدول کرده‌ایم و متن را به حاشیه برده‌ایم، غالباً از آن به "قدیم‌ترین نسخه" تعبیر شده است»^۲. ... باری، همین نسخه عزیز مقبول افتاده و مستحسن کتیبات شیخ، در ضبط بیت مورد بحث ما، در بخش مفردات^۳، صریحاً و واضحاً «انست» (= آنست) آورده است و ضبط الباقی کلمات آن با ضبط فروغی موافقت دارد؛ و لذا بجد جای تعجب است که چرا در ویراست فروغی از نویسی این نسخه محبوب او پیروی نشده است و حتی در حاشیه هم به مضبوط آن اشارتی نرفته.

دست‌نویشت ازج‌آور دیگری از کتیبات سعدی شیرازی هست که به کتابخانه دیوان هند تعلق دارد و رونویسگر آن، در بعضی مواضع، مدعی گردیده است که از روی خط خود شیخ استنساخ کرده است؛ هرچند که گویا توقع ناشی از این مدعی وی، با پایه راستین صحت و اعتبار نسخه‌اش سازگار نیاید. به هر روی، نسخه کهنه‌ای است مورخ ۷۲۸ ه.ق.؛ و اگرچه عکس بغایت بدخوان پَریشانی از آن در اختیار من بیچاره است^۴ که تلاش از برای قرائت آن کاهش جان و رنج روان و علی‌آی نحو کان کم حاصل است، خوشبختانه این بیت مفردات را بوضوح در آن می‌توان خواند و دید که موافق

۱. کتیبات سعدی، به اهتمام: محمدعلی فروغی [با همکاری: سید حبیب یغمائی]، [بازچاپ زیر نظر: بهاء‌الدین خرمشاهی]، ج: ۱۵، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۹ ه.ش، ص ۴۰۸.

۲. همان، همان ج، ص ۴۰۹.

۳. رویه ۴۴۴ - بنا بر تزییم دستی نسخه.

۴. تبار این عکس به فیلم متعلق به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران بازمی‌گردد.

ای کاش بزخی از آن نیک‌بختان هم‌وطن سعدی که هر چند گاه یک بار، به لطف پروردگار آموزگار، گرد پای بدله طیبه "لندن" - سینت عن الحدثان! - می‌تکانند و شوارع ممتوره آن را به گام‌های خجسته خویش پیخسته می‌فرمایند و کاخ باکینگهام و میدان ترافالگار و کرانه‌های تیمز و فروشگاه هرودز و کجا و کجایش را به قدوم میمنت لزوم خویش مزیّن می‌کنند، در کنار آن همه فرائض لازم‌الایمان!، از برای خدمت به سعدی و فرهنگ ایران هم دستی بجنبانند و تکاپویی کنند و تصویری روشن و رنگی و تازه از این دست‌نویست کهنه فراهم آرند و در میان دوستان آدب‌فازسی بپراکنند! ... ایدون باد!

صَبَطُ فُرُوعِي اِشْتِ إِلَّا اَنْ كَه دَر اَيْن دَسْتِنُوْشْتِ هَم^۱ صَرِيْحًا وَاضِحًا «اِنْسْت» (= اَنَسْت) كِتَابَتِ شُدِه.

الْحَاصِل، اَز بَرَايِ گِرُوِيْدَن بَه خَوَانِشِ پِيْشِ نِهَادِي اُسْتَادِ خُرْمَشَاهِي - دَامِ عِلَاه -، نِيَازي بَه تَصْحِيْحِ حُدْسِي و قِيَاْسِي نِيْسْت و بَه شَرْحِي كَه گُفْتِيْم، بَعْضِ مُعْتَبَرْتَرِيْنِ نُسْخِ كَلِيَّاتِ شَيْخِ شِيْرَاز، بِيْتِ رَا بَه هَمَانِ رِيْحَتِ اَوْزْدِه اَنْد كَه اُسْتَادِ خُرْمَشَاهِي حُدْسِ زْدِه اَنْد.

بَرْخِي دِيْگَرِ اَز طَابِعَانِ كَلِيَّاتِ، اَز ظَاهِرِ صَبَطِ فُرُوعِي عُدُوْلِي نَكْرَدِه اَنْد وَلِي اَز بَرَايِ كَاسْتَنِ اِنْهَامِ نُوِيْسِشِ مَسْطُوْر دَر تَصْحِيْحِ فُرُوعِي، جُمْلَه رَا سُوْاْلِي خَوَانْدِه و دَر پَايَانِ لَتِ دُوْم، نِشَانِ پُرِيْشِ نِهَادِه اَنْد.^۲ ... شَايِدِ اَيْنِ هَم، دَر حَدِّ خُودِ، اِخْتِيَارِ خُوبِي بَاشْد؛ وَلِي هَنْوُز بِيْتِ نَاهَمْوَارِ مِي نِمَايِد.

فَاضِلِ مُخْتَرَمِ، اَقَايِ بَهَاءِ الدِّيْنِ اِسْكَانْدَرِي اَرْسَنْجَانِي، اَز دِيْگَرِ طَابِعَانِ و شَارِحَانِ اَثَارِ سَعْدِي، هَم بِيْتِ رَا پُرِيْشِي خَوَانْدِه و هَم دَر تَوْضِيْحِ اَنْ نِيْزِ نُوْشْتِه اَنْد:

«گويا مراد آنکه: (زمانی که سرنوشت، بختی نیک رقم نزده باشد) آیا این خود سعادت نیست که مولود (زائیده شده؛ کودک) به محض تولد از دنیا برود؟»^۳.

هُوِيْدَاَسْتِ اَقَايِ اِسْكَانْدَرِي اَرْسَنْجَانِي بَه نَاهَمْوَارِي بِيْتِ تَوَجُّهْ دَاشْتِه اَنْد، و اَز هَمَانِ «گويا مراد آنکه...» پِيْنْدَاَسْتِ كَه خُودِ اَز مَعْنَائِي هَم كَه بَه دَسْتِ مِي دِهَنْدِ بِي گِمَانِ نِيْسْتَنْد؛ و اَلْبَتَّه نَبَايِدِ هَم بَاشَنْد.

۱. قابِ تصویر 9116-377.

۲. نمونه را، بگر:

كَلِيَّاتِ سَعْدِي، تَصْحِيْحِ دَر مَثْنِ و مُقَدَّمَه اَز: دَكْتَرِ حَسَنِ اَنْوَرِي، ج: ۵ / ويرايشِ دُوْم، تَهْرَان: نَشْرِ قَطْرَه، ۱۴۰۳ هـ. ش.، ص: ۷۴۹؛ و: كَلِيَّاتِ سَعْدِي (بَرِ اَسَاسِ چَاپِ مُحَمَّدِ عَلِي فُرُوعِي و مُقَابَلَه بَا چِنْدِ نُسْخَه مُعْتَبَرِ دِيْگَر) - هَمْرَاهِ بَا مَعْنَايِ اَشْعَارِ عَرَبِي، كَشْفُ الْاَبْيَاتِ كَلِسْتَانِ و بُوَسْتَانِ، فِهْرَسْتِ عَزَلِيَّاتِ و قِصَايِدِ و قِطْعَاتِ و فِهْرَسْتِ لُغَاتِ، تَصْحِيْحِ [و] مُقَدَّمَه و تَغْلِيْقَاتِ اَز: كِمَالِ اِجْتِمَاعِي جُنْدَقِي، ج: ۴، تَهْرَان: اِنْتِشَارَاتِ سَخْنِ، ۱۳۸۵ هـ. ش.، ص: ۸۱۴.

۳. قِطْعَاتِ و عَزَلِيَّاتِ عِرْفَانِي سَعْدِي (شَامِلِ: قِطْعَاتِ، عَزَلِيَّاتِ عِرْفَانِي، تَرْجِيْعَاتِ، مُثَلَّثَاتِ و مُفْرَدَاتِ)، مُقَدَّمَه و شَرْحِ: بَهَاءِ الدِّيْنِ اِسْكَانْدَرِي اَرْسَنْجَانِي، ج: ۱، تَهْرَان: مُؤَسَّسَه اِنْتِشَارَاتِ قَدِيَّانِي، ۱۳۹۶ هـ. ش.، ص: ۲۷۹؛ و: قِطْعَاتِ شَيْخِ شِيْرَازِ سَعْدِي (شَامِلِ: قِطْعَاتِ، عَزَلِيَّاتِ عِرْفَانِي، تَرْجِيْعَاتِ، مُثَلَّثَاتِ و مُفْرَدَاتِ)، مُقَدَّمَه و شَرْحِ: بَهَاءِ الدِّيْنِ اِسْكَانْدَرِي اَرْسَنْجَانِي، ج: ۲، تَهْرَان: مُؤَسَّسَه اِنْتِشَارَاتِ قَدِيَّانِي، ۱۳۸۶ هـ. ش.، ص: ۳۵۸ و ۳۵۷.

ایشان خود «مُقْبِلِ» را «نیکبخت» معنی کرده‌اند؛^۱ که دُرُوسْتِ اِشْتِ؛ لیکِ دَرِ مَقَامِ توضیح، به جای آن، «سَعَادَتِ» را نشانده‌اند. نیکِ پَیْدَا اِشْتِ که میانِ «نیکِ بَخْتِ» و «نیکِ بَخْتِ» فَرْقِ اِشْتِ و چُنَانِ اِشْتِ بَدَالِ یا تَسَامُحِ دَلِیلِ و توضیح می‌خواهد؛ به ویژه که بَرِ ما پَیْدَا نَکَرْدَه اَندِ که جایگاهِ نَحْوِیِ «مولود» را دقیقاً کجا می‌دانند و چه سانِ تَعْبِیرِ «به محضِ تولّد» را از پَیْوُنْدَانِیْدِنِ «دَرِ حَالِ» و «مولود» بَدَرِکَشِیْدَه اَندِ. نَمِی خِوَاهَم بَگَویْم چُنِینِ اِشْتِ بَاطِی نَاشْدَنِی اِشْتِ و مُتَوَجِّهَم کِه اِخْتِمَالاً اِیْشَانِ دَرِ مَقَامِ بَیَانِ و تَقْرِیرِ مُرَادِ کَلِمِی قَائِلِ اَندِ، نَه بَا زَبَوِیْسِی کَلِمَه بَه کَلِمَه بَیْتِ؛ لیکِ هَرْچِه هَسْتِ تَوْضِیْحِ مِی خِوَاهَد... .

شاید بتوان راه حل هائی جست.

نمونه را، هَرْچَند مَن نَمِی گَویْم و تَکْفُلِ تَکْلُفِش را طاقَتِ نَمِی اَرَم، دور نِیْشْتِ کَسِی بَاشَد کِه بَگَویْد: دَرِ «مُقْبِلِ آن نِیْشْتِ کِه دَرِ حَالِ بَمِیرَدِ مَوْلُود؟» - یا «مُقْبِلِ آن اِشْتِ کِه دَرِ حَالِ بَمِیرَدِ مَوْلُود» (خوانشِ مُخْتَارِ اُسْتَاذِ خُرَمْشَاهِی / مَضْبُوطِ بَعْضِ نَسَخِ) یا «مُقْبِلِ آنِیْستِ کِه دَرِ حَالِ بَمِیرَدِ مَوْلُود» (خوانشِ مُحْتَمَلِ دِیْگَرِ)، واژه «مولود» از جایِ اَصْلِیِ خُود جابه جاشده اِشْتِ و جابه جاییِ کَلِمَاتِ و اَجْزَايِ کَلَامِ نِیْزِ دَرِ نَحْوِ فَاَرْسِی بِی سَابِقَه و تَوْجِیْه نَپَیْدِیرِ نِیْشْتِ و خُلَاصَه مَثَلًا مَقْصُودِ سَعْدِیِ اِینِ بُوْدَه اِشْتِ کِه: «مُقْبِلِ آن مَوْلُود نِیْشْتِ کِه دَرِ حَالِ بَمِیرَد؟» ... باز بتأکید عَرَضِ مِی کُنَم کِه اِینِ رَا مَن نَمِی گَویْم و خِوَانِشِ مُخْتَارِ بَنْدَه نِیْشْتِ.

وَجِهِ دِیْگَرِ، آن اِشْتِ کِه «مولود» دَرِ اِینِ بَیْتِ، بَه مَثَابَتِ «قَیْدِ» بَه کَار رَفْتَه بَاشَد.

واژه تازی «مولود» که اِسْمِ مَفْعُولِ وِلَادَتِ اِشْتِ، یَعْنِی: زاییده شده، زاده؛ و تَوْسَعًا: پدید آمده، ایجاد شده، نتیجه، حاصل؛ و هَم چُنِینِ زَمَانِ وِلَادَتِ (که به هَمِینِ مَعْنَايِ گُفْتِ و گویِ اَنْگِیزِ اَخِیرُ الدِّکْرِ دَرِ شِعْرِی مَنَسُوبِ بَه حَافِظِ شِیرَازی^۲ و شِعْرِ و نَثْرِ گُذُشْتِگَانِی

۱. نگر: قطعات و غزلیات عرفانی سعّدی، مُقَدِّمَه و شَرْح: بهاء الدّین اِشْکَنْدَرِی اَزْمَسْجَانِی، ج: ۱، تَهْران: مُؤَسَّسَه اِنْتِشَارَاتِ قَدِیَانِی، ۱۳۹۶ ه.ش.، ص ۲۷۹؛ و: قطعات شیخ شیراز سعّدی، مُقَدِّمَه و شَرْح: بهاء الدّین اِشْکَنْدَرِی اَزْمَسْجَانِی، ج: ۲، تَهْران: مُؤَسَّسَه اِنْتِشَارَاتِ قَدِیَانِی، ۱۳۸۶ ه.ش.، ص ۳۵۸.

۲. دَرِ لُغَتِ نَامَه دَهْخُدا، ذِیلِ کَلِمَه «مولود» بَه مَعْنَايِ یَاذُشْدَه، اِینِ بَیْتِ رَا بَه حَافِظِ نِشَبْتِ دَاَدَه اَند:

مَجْوَزِ طَالِعِ مَوْلُودِ مَن بَجُزِ رُنْسَدِی کِه اِینِ مُعَامَلَه بَا کَوکَبِ سَعَادَتِ رَفْتِ

اِینِ بَیْتِ اَزِ عَزَلِیِ اِشْتِ سُسْتِ و بَارِدِ و بِی مَزَه بَه اَغَازَه «هَر اَن حُجْشْتَه نَظَرِ کَرِ پَی سَعَادَتِ رَفْتِ / بَه کَوِیِ (بَعْضِ نَسَخِ: کُنْجِ) مَیْکَدَه و خَانَه اِرَادَتِ رَفْتِ»؛ کِه بَه جَايِ «کَوکَبِ سَعَادَتِ» هَم «کَوکَبِ وِلَادَتِ» دَاَرَد. بَه هَر رُویِ اِینِ عَزَلِ - مَعَ اَلْاَسْفِ! - دَرِ بَعْضِ نَسَخِ دِیْوَانِ حَافِظِ چَاپِ شُدَه اِشْتِ (نِمْوَنَه رَا، نِگَر: دِیْوَانِ حَافِظِ لِسَانِ اَلْغَیْبِ -

جُزوی نیز به کار رفته است) و حتّی خود ولادت (که به این معنا هم گفت وگویی انگیز است لیک به هر روی به کار رفته).^۱

الْعَرَضُ، شاید کسی بتواند گفت که "مولود" در تکبیر سَعْدی به مَثَابِتِ "قید" به کار رفته است و سَعْدی می‌گوید: نیکبخت کسی است که همان طور که ولادت می‌یابد / عِنْدَ الْوِلَادَةِ بَرَفُورِ بَمیرِد.

چنین استنباطی البته محال نیست؛ به‌ویژه که همین سَعْدی، مثلاً "بیچاره" و "مسکین" را به معنای "به مسکنت، به بینوایی، به بیچارگی" به کار برده است.

به کار بُرِدِ واژه "بیچاره" در این سروده سَعْدی بنگرید:

سال دیگر را که می‌داند حساب؟ یا کجا رفت آن که با ما بود پار؟
خفتگان بیچاره در خای لحد خفته اندر گله سر سوشمار^۲
هم سَعْدی در حکایتی در بوستان می‌فرماید:

خَران زیر بارِ گران بی علف به روزی دو مسکین شدندی تَلَف^۳
و «مسکین»، در این جا، - موافقِ تَصْرِیحِ بَعْضِ شُرَاح - یعنی: به بیچارگی؛ و قید است^۴.

نسخه فریدون میرزای تیموری - به اهِتِمام: أَحْمَدِ مُجَاهِد، ج: ۳، تَهْران: مَوْسَسَةُ اِنْتِشَارَاتِ و چاپ دانشگاه تَهْران، ۱۳۸۶ ه. ش.، ص ۱۰۵؛ و: شَرَحِ سَوْدی بِرِ حَافِظ، مُحَمَّدِ سَوْدی بُسْتَوی، تَرْجَمَةُ: دَکْتَرِ عَضَمَتِ سَتَّارزاده، ج: ۵، تَهْران: اِنْتِشَارَاتِ زَرّین - و - اِنْتِشَارَاتِ نَگاه، ۱۳۶۶ ه. ش.، ص ۶۰۶/۱؛ دیوان حافظ، چاپ سنّگی، لکهنو: مَطْبَعِ مَنشَی نَوَلِ کِشور، ۱۳۰۱ ه. ق.، ص ۶۵؛ و شاید مهم‌ترین حُسنش، در همین فائِدَتِ لُغَوی و سَوْدِ بَخْشِی آن به حالِ مَعْرِفَتِ تَارِیخِ زَبان باشد.

۱. نِگَر: لُغَتِ نَامَةُ دَهْخُدا، ذِیلِ «مولود»؛ و: فَرْهَنْگِ فَارَسی، دَکْتَرِ مُحَمَّدِ مُعین، ج: ۲۲، تَهْران: مَوْسَسَةُ اِنْتِشَارَاتِ اَمیرِکَبیر، ۱۳۸۴ ه. ش.، ص ۴۴۸/۴؛ و: غَلَطِ مَشْهُور، عَبدُالرَّسُولِ خَیّامِ پور، گِزْدِ اَوْرَنْدَه: مُحَمَّدِ عَبدِلی، با مُقَدِّمَه: دَکْتَرِ حَسَنِ اَنُورِی، ج: ۲، مَهَاباد: اِنْتِشَارَاتِ میراثِ مانا، ۱۳۹۸ ه. ش.، ص ۱۱۰؛ و: فَرْهَنْگِ بُرُزْگِ شُخَن، به سَرِ پَرِشْتی: دَکْتَرِ حَسَنِ اَنُورِی، ج: ۱، تَهْران: اِنْتِشَارَاتِ شُخَن، ۱۳۸۱ ه. ش.، ص ۷۵۰/۷.

۲. کَلِیَاتِ سَعْدی، به اهِتِمام: فُروغی، هَمان چ اَمیرِکَبیر، ۱۳۸۹ ه. ش.، ص ۷۲۴.

۳. بوستان سَعْدی، تَصْحیح و تَوْضیح: دَکْتَرِ غَلامحُسَینِ بوشَقی، ج: ۱۱، تَهْران: شَرکَتِ سَهامی اِنْتِشَارَاتِ خَوارزَمی، ۱۳۹۲ ه. ش.، ص ۶۷، ب ۸۳۷.

۴. نِگَر: بوستان سَعْدی، شَرَح و گِزارِشِ اَز: دَکْتَرِ رِضا اَنزایی نِزاد - و - دَکْتَرِ سَعیدِ قَرَه‌بَگلو، ج: ۱، تَهْران: جامی، ۱۳۷۸ ه. ش.، ص ۲۲۹.

باز در بوستان می خوانیم:

شَنیدَم که مَرَدی غَم خانِه خَوَزِد که زَنبُور بَر سَقْفِ او لانه کَرَد
زَنش گُفت: از اینان چه خواهی؟ مَکن! که مَسکین پَریشان شَوُند از وَطَن^۱

«مَسکین»، در این جا نیز، - مُوافِقِ تَصْرِیحِ بَعْضِ شُرَاح - تَوَاند بود که قَید باشد به هَمان
مَعنای "به مَسکَنَت، مَسکینانَه"^۲.

پَس، دَر باره ناهَمواریِ آن تَکبِیتِ «بَختِ دَر اَوَّلِ فِطرتِ چو نَباشد مَسعود / مُقبِلِ آن
نیست که در حالِ بَمیرَد مَولود»، می تَوان گُمانه زنی هائی کَرَد و بَرُون رَفْتِ هائی جُست؛
لیک گُمان مَن بَنده آن است که در این بیت، از بِنِ وَاژه «مولود» بَر جای خویشت نَباشد و
از رَهگُذَرِ تَحْرِیف و گُشتگیِ وَاژه دیگری پدید آمده باشد و آنگاه ریختِ اَصیلِ لَتِ دُوم
بیت نیز چیز دیگری باشد.

آنچه مَرا بدین گُمان رَهنمون می شَوَد، گُذشته از آن ناهَمواری که در بادی نَظَر، نِگاهِ هَر
خوآننده مُتَأَمِّل را به خویشت دَر می کَشَد، نویسی دِگَرسانِ این تَکبِیت است که نَحُست
دَر لُغَتِ نامَه دِه خُدا ذیلِ دَر آیند "لحد" دیدم و سِپَس در بَعْضِ چاپ های حُرُوفی
کَلِیَّاتِ شیخ که چندان دَسْت گُرد هَم نیست؛ و از هَمان جا گُمانی به گُشتگیِ لَفْظِ بَرْدَم
که شُرَحش از این قرار است:

دَر لُغَتِ نامَه دِه خُدا، ذیلِ دَر آیند "لحد"، هَمین بیت را با این ریخت می بینیم:

بخت در اول فطرت چو نباشد مسعود مقبل آن است که در خاک لحد شد مردود
مُدَوَّنان لُغَتِ نامَه این ریخت را از کُدام نُسخه خَطی یا چاپی کَلِیَّاتِ سَعْدی بَرگَرَفْتَه و
یادداشت کرده اند؟ ... نمی دانیم؛ لیکن بَر سِی اِجْمالی این دانش آموز نشان می دَهَد که:

دَر بَعْضِ چاپ های سَنگیِ کَلِیَّاتِ و هَمچُنین دَر بَعْضِ چاپ های حُرُوفیِ کَلِیَّاتِ که
تَرْتِیبشان یادآور شیوه مألوفِ بیشینه نُسخه های خَطی و چاپ های سَنگیِ قَدیم است،

۱. بوستانِ سَعْدی، تَضحیح و توضیح: دکتر غلامحسین یوسفی، ج: ۱۱، تَهْران: شرکتِ سِهامی اِنْتِشاراتِ خوارزمی،
۱۳۹۲ ه.ش.، ص ۹۸، ب ۱۵۹۸ و ۱۵۹۹.

۲. نِگَر: بوستانِ سَعْدی، شُرَح و گُزارش از: دکتر رضا آنزایی نژاد - و - دکتر سعید قره بگلو، ج: ۱، تَهْران: جامی،
۱۳۷۸ ه.ش.، ص ۲۶۳.

چنان که مَثَلًا رَسَائِلِ و مَجَالِسِ شَيْخِ را دَرِ هَمَانِ آغَاژِ كِتَابِ آوَزْدَهْ آند و دیوان‌های چهارگانه عَزَلِيَّاتِ سَعْدِي را دَرِ هَمِ نَرِيخْتَه و رِسَالَهْ صَاِحِبِيَهْ را دَرِ دِيْگَرِ بَخْشِ هَا مُتَفَرِّقِ نَگَرْدَانِيْدَهْ آند و...، صَبْطِ بَيْتِ آزِ اَيْنِ قَرَارِ اسْتِ:

بخت در اولِ فطرتِ چو نباشد مسعود مقبل آن نیست که در خاکِ لحد شد مردود^۱
و لا بُدْ بَايْدِ سُوْأَلِيْ خَوَانْدِ تَا مَعْنَايِ مُحْصَلِ مُسْتَقِيْمِي دَاشْتَه بَاشْد.

باری، می‌بینید که اینان بخصوص به جای نویسی «مولود»، «مردود» آورده‌اند؛ که البته به نظر داعی مقبول نیست؛ چه، آدمی را در آغاز از "خاکِ لحد"^۲ بزنیاورده‌اند تا چون مَثَلًا

۱. کَلِيَّاتِ سَعْدِي شِيْرَايِ، چَاپِ سَنَگِي، بِه حَظِّ: فَضْلُ اللهِ شَرِيْفِ شِيْرَايِ، بَمَبْنِي: مَطْبَعِ التَّاصِرِي، ۱۳۰۹ هـ. ق.، ص ۴۲۸؛ و: كَلِيَّاتِ سَعْدِي شِيْرَايِ، چَاپِ سَنَگِي، بِه تَضْحِيح: فَصِيْحُ الْمُلْكِ شُوْرِيْدَه، بِه حَظِّ: مَحْمُوْدِ بِنِ عَلِيِّ نَقِي شِيْرَايِ، بَمَبْنِي: مَطْبَعُ مُطَفَّرِي، ۱۳۳۵ هـ. ق.، ص ۴۳۱؛ و: كَلِيَّاتِ سَعْدِي (بَا تَرْجَمَهْ فَصَايِدِ عَرَبِي)، مُقَدَّمَه و سَنَاحِ حَالِ آزِ: مُحَمَّدِ عَلِي فُرُوغِي "ذُكَاؤُ الْمُلْكِ"، ج: ۱، تَهْرَان: سَازْمَانِ اِنْتِشَارَاتِ اِيْرَان، ۱۳۶۳ هـ. ش.، ص ۸۹۴؛ و: كَلِيَّاتِ سَعْدِي (بِه اِنْضِمَامِ: تَرْجَمَهْ فَصَايِدِ عَرَبِي)، بِا مُقَدَّمَه: عَبَّاسِ اِقْبَالِ اَشْتِيَاْنِي - وَ - مُحَمَّدِ عَلِي فُرُوغِي، حَوَاشِي آزِ: م. دَرُوِيْش (مَحْمُوْدِ عَلَمِي)، ج: ۶، تَهْرَان: سَازْمَانِ اِنْتِشَارَاتِ جَاوِيْدَان، ۱۳۶۷ هـ. ش. (بَرِ صَفْحَهْ عُنْوَانِ نُوْشْتَهْ آند: «از روی نسخه تصحیح شده ذکاء الملک فروغی»؛ لیک متن و ترتیب کَلِيَّاتِ مُطَابِقِ تَضْحِيحِ فُرُوغِي نِسْت)، ص ۹۱۳ (بَا نُوِيْشِ «ارل»، بِه جَايِ «اول»؛ که پيْدَا سْتِ حَطَايِ مَطْبَعِي اسْت).

۲. تَوْضِيْحًا (وَ آزِ بَرَايِ دَفْعِ دَخْلِ مُقَدَّرِ) دَرِ خُصُوْصِ كَلِمَهْ «لحد» عَرْضِ مِي كُنَم:
واژه تازی «لحد» که در زبان فارسی اَغْلَبْ به ریخت «لحد» به کار رفته است و می‌رود، دَرِ اَصْلِ يَعْنِي: «شکاف گرانه گور، و شکاف یک گرانه گور...» (مُنْتَخَبِ اللُّغَاتِ شَاهِ جَهَانِي، عَبْدِ الرَّشِيْدِ الْحُسَيْنِي الْمَدَنِي التَّنَوِي، چَاپِ سَنَگِي طَهْرَان - بِه تَضْحِيحِ وَ تَخْشِيَهْ: مُحَمَّدِ طَاهِرِ قُمِي؛ وَ بِه اِهْتِمَامِ: حَاجِ شَيْخِ اَحْمَدِ شِيْرَايِ -، ۱۳۱۶ هـ. ق.، ص ۳۷۶)، و «شکاف به درازا در یک گرانه قبر که مَيِّتِ را دَرِ آن جَائِ دِهَنْدِ» (لُعْثُ نَامَهْ دِهْخُدَا)؛ لیک در کثیری آزِ شَوَاهِدِ مُتَوْنِ قَدِيْمِ، چُنِيْنِ بِه نَظَرِ مِي رَسْدِ که «لحد» به مَعْنَايِ مُطْلَقِ "قبر" به کار رفته است. آزِ جُمْلَهْ دَرِ بِيْثِ هَائِي آزِ سَعْدِي که - نِمُوْنَهْ وَارِ - مُلَاخَظَهْ مِي فَرْمَايِيْدِ:

* حُفْتَهْ خَاكِ لَحْدِ رَا كِه تَوَاكُغَهْ بِه سَرِ آيِي عَجَبِ اَزِ بَا زِ نَبَايِدِ بِه تَنِ مُزْدَه زَوَانَسْ
(كَلِيَّاتِ سَعْدِي، بِه اِهْتِمَامِ: فُرُوغِي، هَمَانِ چ، اَمِيْرَكَبِيْر، ۱۳۸۹ هـ. ش.، ص ۵۳۳، غ ۳۳۲).
* وَرِ بَدَانَمِ بِه دَرِ مَرْگِ كِه حَشْرَمِ بَاشْتِ، آزِ لَحْدِ رَقْصِ كُنَانِ تَا بِه قِيَاْمَتِ بَرُوْمِ!
(هَمَانِ، هَمَانِ چ، ص ۵۷۰، غ ۴۲۹).
* مُزْدَهْ آزِ خَاكِ لَحْدِ رَقْصِ كُنَانِ بَرُخِيْرِدِ گَرِ تُو بَالَايِ عِظَامَشِ كُذَرِي، وَهِي رَمِيْمِ!
(هَمَانِ، هَمَانِ چ، ص ۵۷۱، غ ۴۳۱).
* دَرِ قِيَاْمَتِ چُو سَرِ آزِ خَاكِ لَحْدِ بَرْدَاژِمِ گَرْدِ سُوْدَايِ تُو بَرِ دَاْمَنِ جَانَمِ بَاشْد
(هَمَانِ، هَمَانِ چ، ص ۴۸۱، غ ۱۹۵).
* نَهْ تَا جَانِ دَرِ جَسَدِ بَاشْد وَفَادَا رِي كُنَمِ بَا اُو؛ كِه تَا تَنِ دَرِ لَحْدِ بَاشْد، وَگَرِ خُوْدِ اَشْخُوَانَسْتِي!
(هَمَانِ، هَمَانِ چ، ص ۶۰۷، غ ۵۲۵).

بَعْدِ مَوْتِ بَهِ خَاكِ لَحْدِ سِپَارِدِه شَوْد، بَارِگَزْدَانِیدِه و "مَزْدود" بَهِ خَاكِ لَحْدِ مَحْسُوبِ گَزْدَد! ... مَگَرِ آن کِه بَهِ تَوْشَعِی قَائِلِ شَوِیم و نِهَادِ و آفَرِینِشِ خَاكِ سِرِشْتِ اَدَمِی رَا مُجَوِزِی بَشْمَارِیم اَز بَرایِ چُنینِ تَعْبِیری، و اَز اِخْتِصَاصِ "خَاكِ" مَذْکُورِ دَر بَیتِ بَهِ "لَحْد" هَم چَشْمِ پُوشِی کُنِیم و دَر تَوجِیهِ صَرَفِ نَظَرِ مَانِ هَم بَگُویِیم: مَقْصُود، هَمَانِ بَارِگَزِشْتَنِ جِسمِ خَاکی اِست بَهِ خَاكِ بَهِ طَورِ مُطْلَقِی.

و اِنگَهی، «مُقْبِلِ آن اِست / آن نِیست کِه دَر خَاكِ لَحْدِ شَدِ مَرْدُود»، یِگانه رِوایتِ بَدِیلِ صَبِطِ مُبْهَمِ چَاپِ فَرُوعِی و پِیَرِوَاتِش نِیست.

* هَنوز بَویِ مَحَبَّتِ زِ خَاکِمِ آیدِ اِگَر جُدا شَوْد بَهِ لَحْدِ بِنْدِ بِنْدَمِ اَز تَزْکِیْبِ (غَزَلْهَایِ سَعْدِی، تَضْحِیح: دَکْتَرِ غَلَامُحْسِنِ یُوشَعِی، بَهِ اِهْتِمَام: دَکْتَرِ پِزُویِزِ اَنَابَکی، و دَسْتِیاری: بَانُو رِفْعَتِ صَفِی نِیا، ج: ۱، تِهْران: اِنْتِشَارَاتِ شَعْن، ۱۳۸۵ ه.ش.، ص ۲۷۸، غ ۶۲۱؛ و: کَلِیَاتِ سَعْدِی، بَهِ اِهْتِمَام: فَرُوعِی، هَمَانِ ج، اَمِیرِکَبِیر، ۱۳۸۹ ه.ش.، ص ۶۸۳).

* چو مُزْدِه بَاشَم اِگَر بَگَزْدِزْدِ بَهِ خَاكِ لَحْدِ بَهِ بَانِگِ نَعْرِه بَرِآیدِ کِه جَانِ مَاشْتِ هَنوز (غَزَلْهَایِ سَعْدِی، تَضْحِیح: دَکْتَرِ غَلَامُحْسِنِ یُوشَعِی، بَهِ اِهْتِمَام: دَکْتَرِ پِزُویِزِ اَنَابَکی، و دَسْتِیاری: بَانُو رِفْعَتِ صَفِی نِیا، ج: ۱، تِهْران: اِنْتِشَارَاتِ شَعْن، ۱۳۸۵ ه.ش.، ص ۲۷۸، غ ۶۲۲؛ و: کَلِیَاتِ سَعْدِی، بَهِ اِهْتِمَام: فَرُوعِی، هَمَانِ ج، اَمِیرِکَبِیر، ۱۳۸۹ ه.ش.، ص ۶۸۷).

* بَرَادَرانِ لَحْدِ رَا زَبانِ کُفْتَنِ نِیستِ تُو گُوشِ بَاش! کِه بَا اَهْلِ دِلِ بَهِ گُفْتَارِند! (کَلِیَاتِ سَعْدِی، بَهِ اِهْتِمَام: فَرُوعِی، هَمَانِ ج، اَمِیرِکَبِیر، ۱۳۸۹ ه.ش.، ص ۷۹۱، غ ۲۰ اَز مَوعِظِ).

* خُفْتِگَانِ بَیچارِه دَر خَاكِ لَحْدِ خُفْتِه اَنْدَرِ کَلَه سَرِ سَوشْمَارِ (هَمَان، هَمَانِ ج، ص ۷۲۴).

* فَارِغِ نِشِشْتِه اِی بَهِ فَرَاخِی کَامِ دِلِ بَارِی زِ تَنگَنایِ لَحْدِ یَا دِ نَاوَرِی (هَمَان، هَمَانِ ج، ص ۷۵۴).

* چو دَر خَاکُ دَانِ لَحْدِ خُفْتِ مَوْد، قِیَامَتِ بَیْفِشَانَدِ اَز مَوِی گَزْد! (بُوشْتَانِ سَعْدِی، تَضْحِیح و تَوْضِیح: دَکْتَرِ غَلَامُحْسِنِ یُوشَعِی، ج: ۱۱، تِهْران: شَرِکَتِ سِهامِیِ اِنْتِشَارَاتِ خَوازِرمِی، ۱۳۹۲ ه.ش.، ص ۱۸۹، ب ۳۷۴۷).

* دِگَر دِیدِه چَوْنِ بَزُفُورِزْدِ چِراغِ، چو کِزَمِ لَحْدِ خُورْدِ پِیِه دِماغِ؟ (بُوشْتَانِ سَعْدِی، تَضْحِیح و تَوْضِیح: دَکْتَرِ غَلَامُحْسِنِ یُوشَعِی، ج: ۱۱، تِهْران: شَرِکَتِ سِهامِیِ اِنْتِشَارَاتِ خَوازِرمِی، ۱۳۹۲ ه.ش.، ص ۱۷۲، ب ۳۳۴۱).

نِیز، دَر چَکامِه اِی مَنسُوبِ بَهِ شَیخِ شِیرازِ (کِه بَهِ تَضْرِیحِ بَعْضِ طابِعانِ اَنارِش، "اَلْحاقِی" اِست) مِی خَوانِیم: تورا بَهِ کُنْجِ لَحْدِ سَالِها بَیایدِ خُفْتِ تَنِ تُو طُغْمَه هَر مَورِ و مارِ خَواهدِ بَود (کَلِیَاتِ سَعْدِی، بَهِ اِهْتِمَام: فَرُوعِی، هَمَانِ ج، اَمِیرِکَبِیر، ۱۳۸۹ ه.ش.، ص ۸۶۲؛ و: مَتْنِ کَامِلِ کَلِیَاتِ سَعْدِی شِیرازِ، بَهِ کُوشِشِ: مَظَاهِرِ مُصَفَا، بَا هَمْکَاری: اَکْرَمِ سُلْطانی، ج: ۴، تِهْران: اِنْتِشَارَاتِ رُوزَنِه، ۱۴۰۱ ه.ش.، ص ۹۴۲).

بدیلِ دیگر که غریب است، و با غرابتَش، به نوعی اِخْتِمَالِ گشتگیِ نویسیش مُندرجِ در چاپِ فُروغی را در ذهنِ ما فُوتِ می‌بخشد، این است:

«مقبِلِ آن است که در خاک لحد شد مودود».

در شُمارِ قابلِ اِعتِنائی از نُسَخِ حَظِّی کُلیاتِ سَعْدی و هَمچُنینِ در بَعْضِ چاپ‌هایِ حُرُوفیِ قَدیمِ کُلیاتِ سَعْدی و بَعْضِ چاپ‌هایِ جدیدترِ ریشه‌دار در آن چاپ‌هایِ قَدیم، آمده است:

بَخْتِ دَرِ اَوَّلِ فُطْرَتِ چو نَباشد مَسعود مُقبِلِ آنست که در خاکی لحد شد مودود^۱

«مودود» اَلبَتَّه در این جا و در این سیاق، گویا مَعْنایِ مُحَصَّلی نَدارد؛ لیک آن اندازه هَسْت که ما را بدین خِیالِ اِنْدازَد که اِخْتِمَالاً در رِیختِ اَصْلِی و اَصیلِ سُحْنِ سَعْدی در این جا کَلِمَه‌ای بوده است که کاتبان آن را بد خوانده یا بد نوشته‌اند، و آن، به ریخت‌هایِ "مردود" و "مودود" می‌مانسته است. "مردود" و "مودود" هم که در کُلیتِ خود یک سَکَلِ واحدِ نِگارِشی را تَداعی می‌کُنند و هَزْدو پَرِهیبِ یک واژه نَوَاند بود.

در بَعْضِ چاپ‌هایِ سَنگیِ کُلیاتِ هَم آمده است: «مقبِلِ آنست که در خاک لحد شد مودود»^۲.

۱. کُلیاتِ سَعْدی شیرازی، عَکسِ دَشْتِنوشتِ کُهنه مُتَعَلِقِ به کِتَابخانَه مَجلسِ شورایِ اِسلامی (به شُماره ۱۹۸۴۸) که از سَدَه نُهَمِ هِجری تازَه تر نَمی‌نماید، رویه ۳۴۲ - بِنابر تَرْقِیمِ دَستی نُسَخه - (با طُرزی از کِتَابتِ که در آن "خاک" بَیشتَر به "خال" می‌ماند)؛ و: کُلیاتِ سَعْدی شیرازی، عَکسِ دَشْتِنوشتِ مُتَعَلِقِ به کِتَابخانَه مُرادمُلا (به شُماره ۱۵۶۲)، مُورِخ ۹۱۲ ه.ق.، نُپُشتِ بَرگِ ۴۳۰؛ و: کُلیاتِ سَعْدی شیرازی، عَکسِ دَشْتِنوشتِ مُتَعَلِقِ به کِتَابخانَه عَاطِفِ اَفَنَدی (به شُماره ۲۲۴۰)، به حَظِّ نَسْتَعَلِیقِ پَیرحُسنِ بِنِ پَیرحُسنِ کاتبِ شیرازی، مُورِخ ۹۳۷ ه.ق.، روی بَرگِ ۴۷۷ - بِنابر تَرْقِیمِ دَستی بَرگ‌هایِ نُسَخه به اَزقامِ فَرَنگی -؛ و: کُلیاتِ سَعْدی شیرازی، عَکسِ دَشْتِنوشتِ مُتَعَلِقِ به کِتَابخانَه راشِدِ اَفَنَدی (به شُماره ۱۲۹۷)، به حَظِّ نَسْتَعَلِیقِ عَلی جان بن حَیدر عَلی هَرَوی، مُورِخ ۱۰۳۴ ه.ق.، نُپُشتِ بَرگِ ۲۹۰ (اَلبَتَّه کاتب، در کَلتِ دُوم، "شد" را از قَلَمِ اِنْداخته است)؛ و: کُلیاتِ اَفْصَحِ المُتَکَلِّمِینِ اَبوعَبْداللهِ مُشْرِفِ بِنِ مُصْلِحِ الدِّینِ سَعْدی شیرازی، با مُقَدَّمه: عَباسِ اِقْبالیِ اَشْتیانی، تَهْران: شَرکَتِ کِتَابفَرُوشیِ اَدب، ۱۳۱۷ ه.ش.، ص ۳۹۰؛ و: کُلیاتِ سَعْدی (با تَرْجمه فُصایدِ عَرَبی)، با مُقَدَّمه: عَباسِ اِقْبالیِ اَشْتیانی، ج: ۱، تَهْران: اِنْتِشاراتِ تیرازه - و - نَشْرِ عِلْم، ۱۳۶۶ ه.ش.، ص ۱۰۰۱.
۲. کُلیاتِ سَعْدی شیرازی، چاپِ سَنگی، بی‌نا، بی‌تا، ظ. چاپِ ایران / نُسَخه اِهدائیِ اَقایِ مُحَمَّدِکَریمِ اِشراقِ به کِتَابخانَه مَجلسِ شورایِ اِسلامی (مَحْفُوظ به شُماره ۳۱۷۷۹۵)، رویه ۴۶۳ - بِنابر تَرْقِیمِ دَستی کِتَاب -؛ و: کُلیاتِ سَعْدی شیرازی، چاپِ سَنگیِ ایران، مَطْبَعه حَاجی عَبدالرَّحیم (به تَصْحیحِ "مُحَمَّدِ القَزوینی" به سالِ ۱۳۲۱ ه.ق. / "بَسعی و اِهْتِمَام... آمیرزا باقرِ خَلَف... اَمَلاً عَبداللهِ الحُسَینِ تاجِرِ کِتَاب فُروشِ خوانساری"؛ "حَزْرَه عَلی اکْبَرِ کِتَاب فُروشِ قَمی مُقِیمِ طَهْران")، ۱۳۴۶ ه.ق.، ص ۴۲۲ (با نویسیش "دولت" به جای "فطرت" در کَلتِ نَخُشت و حَرکَتِ کُذاریِ هَمزه "مودود" با صَمّه).

دَسْتَنُوشْتِ شایانِ اِعْتِنایِ دیگری از کَلِیَّاتِ سَعْدِی شیرازی هست که زمانی در «کتابخانه باقِرِ تَرَقّی» بوده است و اکنون در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگاهداری می‌شود (به شماره ۷۷۷۳)؛ و بظاهر کتابت آن به سده هشتم هجری بازمی‌گردد؛ چه، در پایان گلستان تاریخ ۷۵۳ ه.ق. دارد. در این دَسْتَنُوشْت - که از جهاتی شایان تأمل بیشتر است (لیک جای چنان تأمل فراخ دامنه‌ای نیز این جا نیست) -، بیت مورد بحث ما هم در بخش مُفَرّدات آمده است، و چنین آمده است:

بخت در اول فطرت جو نباشد مسعود مُقبل آنست که در خاک لحد شد معدود^۱

گمان می‌کنم شما هم با من موافق باشید که واژه مَظْلُوبِ ما در این بیت، «معدود» نیز نیست؛ لیک این نویسنش، ذهن جوینده ما را روشن‌تر تواند داشت و زهنمون تواند بود بدین که واژه گم شده ما، یا حتمالاً از جنبه نگارشی و خوانشی چیزی بوده است بین ریخت‌های «مردود» و «مودود» و «معدود» و «موود».

باری، آن کلمه که کاتبان و طابعان آن را به ریخت‌های «معدود» و «موود» و «مودود» و «مردود» بدل کرده‌اند، به گمان این دانش آموز - عفا الله عنه -، واژه «مووود» است (که شاید بدانید شماری از قداما آن را به ریخت «موود» هم کتابت می‌کرده‌اند).

«مووود»، در اصطلاح قداما، «کودک زنده به گور شده» را گویند.

بر بُنیاد آنچه واژه‌شناسان تازی دان نوشته‌اند، «وَاد» یعنی: گران بار گردانیدن. در زبان تازی، «وَادَه» به معنای «اَثَقَلَه» است، و «وَادَ ابْنَتَه» یعنی: «دَفَنَهَا حَيَّةً، فَهِيَ مَوُوْدَةٌ، لِأَنَّهُ اِثْقَالَ بِالتُّرَابِ»^۲.

در قرآن کریم آمده است: «وَإِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ» (س ۸۱، ی ۸ و ۹)؛ و راینمندان گفته‌اند که: «الْمَوْؤُودَةُ أَيْ الْمَدْفُونَةُ حَيَّةً» و آورده‌اند که شماری از تازیان عَصْرِ

۱. کَلِیَّاتِ سَعْدِی شیرازی، عکس دَسْتَنُوشْتِ مُتَعَلِّقِ به کتابخانه مجلس شورای اسلامی (به شماره ۷۷۷۳)، رویه ۷۱۲ - بنا بر ترقیم دَسْتِی نُسخه.

۲. تَفْصِیلِ رَا، نِگَر: الطَّرَازِ الْأَوَّلُ وَ الْکِنَازِ لِمَا عَلَیْهِ مِنْ لُغَةِ الْعَرَبِ الْمُعَوَّلِ، السَّیِّدِ عَلِیِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ مَعْصُومِ الْحُسَيْنِيِّ الْمَعْرُوفِ بِبَنَائِنِ مَعْصُومِ الْمَدَنِيِّ، تَحْقِيقُ وَ نَشْرُ: مَوْسَسَةُ آلِ الْبَیْتِ - عَلَیْهِمُ السَّلَامُ - لِإِحْيَاءِ التَّرَاثِ، ج ۶، ط: ۱، مَشْهَد: ۱۴۲۹ ه.ق.، ص ۲۹۷.

جاهلی، از بیم نَداری و نیازمندی، یا از بیم عار و ننگی که از بابتِ دُختران بدیشان توانست رسیدن، دُخترِ پُچگانیشان را در هَمان کودکی یا حتّی عِنْدَ الْوِلادَةِ زنده به گور می‌کرده‌اند و حتّی گفته‌اند که آنگاه که هَنگام زادِنِ زَنانِ بازدارِ فَرَا می‌رسیده است گودالی حَفَر می‌کرده و زاینده را بر سرِ آن می‌نشانیده‌اند و اگر نوزاد دُختر می‌بوده است در هَمان گودالِش و امی نهاده خاک بر او می‌ریخته‌اند تا فروبمیرد. ... به هَر تَقْدیر، آن «مَوُودَة» را که بنا بر فَرانِ کَریم از او پُرسش می‌شود که به چه گناهی کُشته شده است (و مقصود از پُرسش از وی و مخاطب فرزندانش نیز اَلْبَتّه اشکات و اِفحام و نِکوهش و سَزَنش و - به اِصطِلاحِ عُلَماء: - «تَبْکِیت» شخصِ کُشته شده است)، هَمین کودکی زنده به گور شده دانسته‌اند.^۱

در بَعْضِ مآثورات، عَمَلِ «عَزَل» را - که هَمانا واپس کشیدن مَزِد در هَنگام آمیزش و اِنزالِ وی در بیرون از فَرَجِ زَن باشد، به قَصْدِ پَرهیز از فَرزنداوَری - «اَلْوَادِ الْخَفِی» خوانده‌اند؛ چرا که در پَرهیز و گریز از داشتنِ فَرزند، به نوعی، به «وَاد» می‌ماند؛ هَرچَند که آشکارا «وَاد» نیست.^۲

درباره «وَاد» در کِتاب‌های لُغَت و تَفْسیر و جُز این‌ها بسیار می‌توان خواند^۳ و آنچه عِجَالَة

۱. بَگَر: هَمان، هَمان ط.، هَمان ج، ص ۲۹۸.

۲. بَگَر: هَمان، هَمان ط.، هَمان ج، ص ۲۹۹.

۳. بَنفَد، نِمْونِه رَا، بَگَر:

تَهذِیبِ اللُّغَةِ، أَبُوْمَنْصُورِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدِ الْأَزْهَرِيِّ، ج ۱۴، تَحْقِيق: یَعْقُوبُ عَبْدِالنَّبِيِّ، مُرَاجَعَة: مُحَمَّدُ عَلِي التَّجَارِ، الْفَاهِرَة: الدَّارُ البُصْرِيَّةُ لِلتَّلَافُفِ وَ التَّرْجَمَةِ، بِي تَا، ص ۲۴۳؛ وَ: مُعْجَمُ مَقَالِيسِ اللُّغَةِ، أَبُو الْحُسَيْنِ أَحْمَدُ بْنُ فَارَسِ بْنِ زَكْرِيَّا، بِتَحْقِيقِ وَ صَبْطِ: عَبْدِالسَّلَامِ مُحَمَّدِ هَارُونَ، دَارُالفِکْرِ لِلطَّبَاعَةِ وَ التَّوْضِيعِ، ۱۳۹۹ هـ. ق.، ۶ / ۷۸؛ وَ: اَسَاسُ البَلَاغَةِ، أَبُو الْقَاسِمِ جَاوَاهِرُ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ أَحْمَدِ الرَّمَحْشَرِيِّ، تَحْقِيق: مُحَمَّدُ بَاسِلُ عُيُونِ الشُّوْدِ، ط: ۱، بَیْرُوت: دَارُالکُتُبِ الْعِلْمِيَّةِ، ۱۴۱۹ هـ. ق.، ۲ / ۳۱۶؛ وَ: عُمْدَةُ الْحُقُوفِ فِي تَفْسِيرِ اشْرَافِ الْأَلْفَاظِ، الشَّيْخُ أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ بْنِ عَبْدِالدَّائِمِ الْمَعْرُوفِ بِ: السَّمِينِ الْحَلَبِيِّ، تَحْقِيق: مُحَمَّدُ بَاسِلُ عُيُونِ الشُّوْدِ، ط: ۱، بَیْرُوت: دَارُالکُتُبِ الْعِلْمِيَّةِ، ۱۴۱۷ هـ. ق.، ۴ / ۲۷۵ وَ ۲۷۶؛ وَ: لِسَانُ الْعَرَبِ، ابْنُ مَنْظُورِ الْإِفْرِيقِيِّ البُصْرِيِّ، بَیْرُوت: دَارُ صَادِر، بِي تَا، ۳ / ۴۴۲ وَ ۴۴۳؛ وَ: تَاجُ الْعُرُوسِ مِنْ جِوَاهِرِ الْقَامُوسِ، السَّيِّدُ مُحَمَّدُ مَرْتَضَى الْحُسَيْنِيُّ الرَّيْطِيُّ، ج ۹، تَحْقِيق: عَبْدِالسَّنَّارِ أَحْمَدُ فُرَاج، رَاجَعْتُهُ: لَجَنَةُ فَنِّيَّةٌ مِنْ وَزَارَةِ الْإِعْلَامِ، ط: ۲، الْکُوَيْت: الْمَجْلِسُ الوَطَنِيُّ لِلتَّقَاةِ وَ الْفُنُونِ وَ الْأَدَابِ، ۱۳۹۱ هـ. ق.، ص ۲۴۶ وَ ۲۴۷؛ وَ: مَجْمَعُ البَحْرَيْنِ وَ مَطْلَعُ النُّبْرَيْنِ، الشَّيْخُ فُخْرُالدِّينِ الطَّرِيحِيُّ، نَسَقَ وَ تَحْقِيق: قِسْمُ الدِّرَاسَاتِ الْإِسْلَامِيَّةِ - مُؤَسَّسَةُ البِعْثَةِ، ط: ۱، طَهْرَان: مُؤَسَّسَةُ البِعْثَةِ، ۱۴۱۴ هـ. ق.، ۳ / ۱۸۹۸؛ وَ: قَامُوسُ قُرْآن، سَيِّدُ عَلِي أَكْبَرُ قُرْشِي، ج ۷، طَهْرَان: دَارُالکُتُبِ الْإِسْلَامِيَّةِ، ۱۳۵۴ هـ. ش.، ص ۱۷۵ وَ ۱۷۶؛ وَ: مُعْجَمُ الْأَلْفَاظِ الْقُرْآنِ الْکَرِيمِ، مَجْمَعُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ [بِصُرَا]، ط: ۲، طَهْرَان: اِنْتِشَارَاتِ نَاصِرِ خُشْرُو، ۱۳۶۳ هـ. ش.، ۲ / ۷۷۹؛ وَ: مُعْجَمُ الْأَلْفَاظِ الْقُرْآنِ الْکَرِيمِ، مَجْمَعُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ بِبُصْرَا، ج ۲، ۱۴۱۰ هـ. ق. / ۱۹۹۰ م.، ص ۱۱۵۸؛ وَ: الْمُعْجَمُ الْمَوْسُوعِيُّ لِأَلْفَاظِ الْقُرْآنِ الْکَرِيمِ وَ قِرَاءَاتِهِ، اِئْتِدَاد: د. أَحْمَدُ مُخْتَارُ عَمَر، بِمُسَاعَدَةِ فَرِيقِ عَمَلِ، ط: ۱، الرِّیاض: مُؤَسَّسَةُ سَطُورِ

اَوَزْدِيم، قَوْلِ مَشْهُورِي اِشْتِ كِه نَقْل و بَارْكَفْتِ اَن نِيْزِ مُنْحَصِرْ بِه يَك يَ اِو يَ اَدَه يَ اِ بِيْشْتِ كِتَابِ قَدِيم نِيْشْت؛ اَكْرَجِه بَابِ تَحْقِيْق و تَدْقِيْقِي بِيْشْتَر دَرْبَارَه چِه و چَوْن و چَنْدِ تَارِيْخِي اِش و بَخْصُوْصْ پَایَه دِقَّتِ نَظَر و عَمَلِ بَعْضِ قُدْمَا دَر تَطْبِيْقِي اِشَارَاتِ مُنْدَرَجِ دَر كِتَاب و سُنَّتِ بَر اِيْن بَزْدَاشْتِ هَا و كُزَارِشِ هَا، هَمْچُنَاْن مَفْتُوحِ اسْتِ.

بَارِي، بِه هَر رُوِي، «مَوْوُود» / «مَوْوُودَه»، بِه مَعْنَائِي كِه كُفْتِه شُد، اَعْنِي: «زِنْدَه بِه كُورْشُدَه، زِنْدَه دَفْنِ كَرْدَه، زِنْدَه بِه كُورْكَرْدَه»، نَزْدِ قُدْمَا اِشْتِهَارِي دَاشْتِه اسْت و بِه وِيْژِه كَا زَبْرْدِ كَلِمَه «مَوْوُودَه» دَر قُرْآنِ كَرِيْم - كِه عُمُوْمِ فَرْهِيْحْتِگَاْن جِهَانِ اِسْلَامِ دَر قَدِيْمِ بَا اَن اَشْنَائِي چَشْمِ گِيْر دَاشْتَنْد (و حِكَايَتِ مَهْجُوْرِيَّتِ و مَظْلُوْمِيَّتِش دَر مِيَاْنِ اَمَّتِ، اَز لَوْنِ اَن رُوْزگَارِ مَ اَبُوْد) - بَاعِثِ اَمْدَه بُوْدَه اسْت تَا قَاطِبَه اَهْلِ اَدَبِ اِيْن وَاژِه رَا نِيْكَ بِيْشَنَاسَنْد و فَرَا يَ اَدِ دَاشْتِه بَاشَنْد؛ و اِيْن هَم كِه دَر رُوْزگَارِ مَ اَكْسِي يَ اَكْسَانِي بِيَايَنْد و اَز بَرَايِ اَن آيَه كَرِيْمَه و كَلِمَه «مَوْوُودَه» دَر اَن، بَدْرُسْتِ يَ نَا دَرُسْتِ، مَعْنَايِ دِيْگَرِي بِيْشِ نِهَادِ كُنَنْد^۱، بِه مُدْعَايِ مَ اَزِيَانِي نَمِي رَسَاَنْد؛

المَعْرِفَه، ۱۴۲۳ هـ. ق.، ص ۱۱۵۹؛ و: مُعْجَمُ الْقُرْآن، عِبْدَالْوَهَّابِ الْمَصْرِي (اَبُوْرِزْق)، ط: ۲، اَلْقَاهِرَه: مَطْبَعَه جِجَاْزِي، ۱۳۶۷ هـ. ق. / ۱۹۴۸ م.، ۲ / ۱۹۶ و ۱۹۷؛ و: مُعْجَمُ مَثَنِ اللُّغَه، الشَّيْخُ اَحْمَدُ رِضَا، ط: ۱، بِيْرُوْت: دَارُ مَكْتَبَةِ الْحَيَاة، ۱۳۷۷ - ۱۳۸۰ هـ. ق.، ۵ / ۶۹۳؛ و: اَقْرَبُ الْمَوَارِدِ فِي فَصْحِ الْعَرَبِيَّةِ وَالشُّوَارِدِ، سَعِيْدُ الْخُوْرِي الشَّيْخُوْنِي اللَّبْنَانِي، [اَعْدَاد: اَسْعَدُ الطَّيْبِ]، ط: ۱، قُمْ: دَارُ الْاَسْوَه لِلطَّبَاعَه وَ النَّشْر، ۱۳۷۴ هـ. ش. / ۱۴۱۶ هـ. ق.، ۵ / ۷۰۶؛ و: ...

۱. نِمُوْنَه چُنِيْن بَحْث و فَحْصِي رَا دَر كِتَابِ بَحْثِ اَنْكِيْزِ و تَأْمُلِ خِيْزِ يَكِي اَز شَخْصِيَّتِ هَايِ دَانِشْگَاهِي عَرَبِيْشْتَانِي بِه نَامِ دَكْتَرِ مَرْزُوْقِ بِنِ تَنْبَاكِ مِي تُوَانِ دِيْدِ كِه دَر عَيْنِ بَاوَزْمَنْدِي بِه كِتَابِ و سُنَّتِ، مُنْكَبَرِ وُجُوْدِ سُنَّتِ زِنْدَه بِه كُورِ كَرْدَنْ دُخْتِرَانِ "دَر فَرْهَنْگِ تَاْزِيَاْنِ عَضْرِ جَاهِلِي اسْت و كَرِيْمَه (وَ اِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ) و پَارِهْ اِي اَز دِيْگَرِ عِبَارَاتِ قُرْآنِي رَا اَز لَوْنِي دِيْگَرِ و بَرْخِلَافِ شِيُوْهْ مَشْهُورِ مُفْتَشِّرَانِ تَفْسِيْرِي مِي كُنْد... نَكْر:

الْوَادُ عِنْدَ الْعَرَبِ بَيْنَ الْوَهْمِ وَ الْحَقِيْقَه، الدَّكْتُوْرُ مَرْزُوْقِ بِنِ تَنْبَاكِ، مُؤَسَّسَه الرِّسَالَه، ۱۴۲۵ هـ. ق. / ۲۰۰۴ م.، بِه وِيْژِه صص ۱۵۷ - ۱۶۳.

شَايَاْنِ تَوَجُّهْ اسْت كِه:

اَفْقِ اِسْتِنْبَاطِ شَاذْرُوَانِ مِيْرَا حَسَنِ مِصْطَفَوِي تَبْرِيْزِي (۱۳۳۴ - ۱۴۲۶ هـ. ق.)، دَر كِتَابِ التَّحْقِيْقِ فِي كَلِمَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيْمِ، دَر اَن فَرَاخْنَايِ لَعُوِي كِه اَز بَرَايِ شُمُوْلِ وَاژَه «مَوْوُودَه» قَاْتِلِ مِي شُوْد، و نِيْزِ اَن جَا كِه تَأْنِيْثِ «مَوْوُودَه» رَا نِيْزِ اَز بَابِ تَأْنِيْثِ "نَفْس" مِي شَمْرْد - نَه اَز بَابِ دَلَالَتِ وِيْژَه اَن بَر "دُخْتِرَانِ" زِنْدَه بِه كُورْشُوْنْدَه -، قَدْرِي - و اَلْبَيْتَه فَقَطْ قَدْرِي - بَا اَفْقِ اِسْتِنْبَاطِ دَكْتَرِ مَرْزُوْقِ بِنِ تَنْبَاكِ نَزْدِيْكَ مِي كَزْدَد... نَكْر:

التَّحْقِيْقِ فِي كَلِمَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيْمِ: يَبْحَثُ عَنِ الْاَصْلِ الْوَاحِدِ فِي كُلِّ كَلِمَهٍ مِّنَ الْقُرْآنِ وَ تَطْبِيْقِيَه عَلٰى مَوَارِدِ اِسْتِعْمَالِهَا، الشَّيْخُ حَسَنِ الْمِصْطَفَوِي، ج ۱۳، ط: ۱، طَهْرَان: وِرَاژَه التَّقَاْفَه وَ الْاِرْشَادِ الْاِسْلَامِي (مُؤَسَّسَه الطَّبَاعَه وَ النَّشْر)، ۱۴۱۷ هـ. ق.، صص ۹ - ۱۱.

طُرْفَه اَن كِه بظَاهِرِ هِيْچِيْكَ اَز اِيْنِ دُو تَنِ اَز رُوِي كَرْدِ و نُوْشْتَارِ اَن دِيْگَرِي خَبَرِ نَدَاشْتِه اسْت. وَاَنْگَهِي، بَعِيْدِ نَمِي دَانَمِ اَنْگِيْزَه مَرْحُوْمِ مِصْطَفَوِي دَر پَيِ گِيْرِي اِيْنِ رَاهِ و رُوِي كَرْدِ اِسْتِنْبَاطِي، بَعْضِ رُوَايَاتِ تَاوِيْلِي مَوْجُوْدِ دَر پَارِهْ اِي اَز كُتُبِ شِيْعِي بُوْدَه بَاشْد؛ و خُدَائِي بِه نِهَانِ جَاْنِ و جِهَانِ دَا نَا تَرِ اسْت.

چه، سَعْدِي وَ فَرَّهِيحْتِغَانِ هَمَّ رَوَزْكَارِ او، «مَوْوُود» / «مَوْوُودَة» را به هَمَان مَعْنَايِ مَعْهُودِ پيش گُفته می شناسختند و بِالطَّبَعِ وَ بِالْتَّبَعِ به هَمَان مَعْنَى نيز به کار می بُردند.

خُلاصه می گُفتم:

لَتِ دَوْمِ بَيْتِ، دَر كَلِيَّاتِ سَعْدِي ويراشته فُروغی، نويشيشی دارد که أَصِيلِ نَمِي نَمَايَد؛ چه، أَفْزُونِ بَرِ نَاهَمَوَارِي مَعْنَائِي وَ دَسْتُورِي اش که دَر اَوَائِلِ مَقَالِ بَدَانِ إِشَارَتِ رَفْتِ، بَشِيَارِ مُسْتَبَعَدِ اشْتِ رَوْنِيشْكَرَانِ مُخْتَلِفِ اَزِ وَاژَه سادَه بَشِيَارِ اَشْنَا يَا دَسْتِ كَمِ اَشْنَا نَمَايِي چُونِ «مولود»، رِيخْتِ هَايِ غَرِيْبِ وَ صَبْطِ هَايِ دَشَوَارْتَرِي چُونِ «مؤود» و «معدود» و «مودود» و «مردود» بَرَسَاخْتَه باشُند. ... اَنچَه دَر رَوْنِدِ كَارِ رَوْنِيشْكَرَانِ مَعْمُولِ اشْتِ وَ شَايِعِ، تَبْدِيلِ نويشيشِ دُشَوَارِ اشْتِ به آسان، نَه بِالْعَكْسِ.

خَدَسِ مَنْ بَنْدَه اَن اشْتِ كَه رَوْنِيشْكَرَانِ وَاژَه «مَوْوُود» را به «مؤود» و «معدود» و «مودود» و «مردود» بَدَلِ كَزْدَه اَنْدِ وَ رَوْنِيشْكَرِي هَم دَر اَيْنِ مِيَانِ خَوَاسْتَه تا به خِيَالِ خويشِ صَبْطِ مَعْنَى دَازْتَرِي بَسَاژِدِ وَ حَاصلِشِ هَمَانِ شُدَه اشْتِ كَه زَيْنِ پيشِ دَر ويراشتِ فُروغِي يَا خَوَانِشِ مُخْتَارِ اُشْتَادِ خَرْمَشَاهِي دِيدِيم.

مَجْمُوعِ اَنچَه نويشتم، اِشْتِنْبَاطِ كُنُونِي بَنْدَه اشْتِ، وَ خَوَاةِ مَخَوَاهِ دَر قَبُولِ اَنْدَنَشِ اِضْرَارِي نَدَارَم؛ لِيكِ تا زَمَانِي كَه گُوَاهِي بَرِ خَطَايِ خويشِ نِيَابَم، نويشيشِ رَا جِحِ دَر بَيْتِ مَوْرِدِ بَحْثِ را هَمِينِ مِي دَانَم:

بَحْثِ دَر اَوَّلِ فِظَرْتِ چَو نَبَاشَدِ مَسْعُودِ مُقْبِلِ اَنَسْتِ كَه دَر خَاكِ لَحْدِ شُدِ مَوْوُودِ وَ اَللّهُ اَعْلَم.

پيش از اِخْتِتَامِ مَقَالِ، خُوبِ اشْتِ اَيْنِ را هَم عَرَضِ كُنَم كَه:

گاه، خُصُوصِ اَيْنِ بَيْتِ مُفْرَدَاتِ، وَ گَاه، اَز بِنِ، بَحْشِي كَه دَر بِيَزْدَارْتِنْدَه كَلِّ مُفْرَدَاتِ سَعْدِي باشَد، دَر بَعْضِ نُسْخِ خَطِّي كَلِيَّاتِ شَيْخِ كَه مَنْ بَنْدَه را هَنَكْگَامِ تَشْوِيدِ اَيْنِ اَوْرَاقِ بَدَانِ هَا دَسْتِ رَسِ بُوْدَه اشْتِ، نَبُود. بَمَا نَدِ كَه دَا مَنَه تَتَّبِعِ مُخْلِصِ نيز بِنَا كُزِيرِ مَحْدُودِ بُوْدَه اشْتِ وَ اِمْكَانِ اِسْتِثْصَايِ تَامِ نَدَا شْتَه اَم. اِگَرِ رُوْزِي، رُوْزْكَارِي، چَا پِ مُحَقِّقَانَه اِي اَز كَلِيَّاتِ شَيْخِ

شیراز فراهم گردد که با گزارشی دقیق و گویا از تفصیل دگرسانی‌های دست‌نویشت‌های قدیم و چاپ‌های سنگی آن همراه باشد، شاید بتوان نگاه دوباره دقیق‌تر و راه‌گشای‌تری هم بدین بیت انداخت. ... فراهم شدن چنان پژوهش کامل شامل بسامانی که زمینه‌ساز چنین تأملات عمیق‌تر و دقیق‌تری تواند بود، البته منوط است به مقدمات بسیاری که بحاصل آمدنش در این زمانه عسرت علم و آگاهی و نکبت و فلاکت فزهنگ و آدب و عصر ادبار خدمت‌گزاران بی‌مزد و منت‌معارف و دوران اقبال دکان‌داران دانشی‌نمای طزار و روز بازار باشمه‌چی‌های منفعت‌پرست سیئه‌کار، بس دور می‌نماید. اگر هم حاصل شود از "نادرات" خواهد بود و چیزی نیست که این دم به انتظارش نشسته و رجامندانه دلی در آن بسته باشیم.^۱

(لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا)^۲.

اصفهان مینونشان / ۱۴۰۳ ه. ش.

۱. مولوی می‌گفت:

آن که روزی نیستش بخت و نجات ننگرد عفلش مگر در نادرات!

(مثنوی معنوی، جلال‌الدین محمد بلخی، به تصحیح و مقدمه: محمد علی مؤجد، ج: ۱، تهران: انتشارات هرمس -

و - فرهنگستان زبان و آدب فارسی، ۱۳۹۶ ه. ش.، ۱/ ۷۶۵، د: ۳، ب: ۴۷۸۹).

۲. س ۶۵، ی ۱.